

PROUČAVANJA PODUNAVLJA FERDINANDA MARSILJIJA POČETKOM XVIII VEKA KAO DOKUMENTACIONA OSNOVA ZA PLANIRANJE RAZVOJA KULTURNOG VOJNOG TURIZMA

Mirko Grčić¹

Apstrakt: Delo "Danubius Pannonico-Mysicus" koje je objavio Luiđi Ferdinando Marsilji 1726. godine, predstavlja kompleksnu sintezu raznovrsnih znanja o fizičko-geografskim i kulturno-istorijskim lokalitetima i objektima u dunavskom pojasu. Cilj ovoga rada je da analizira grafičke i kartografske priloge o naseljima, utvrđenjima i antičkim arheološkim lokalitetima u ovom Marsiljijevom delu, i na taj način da se izvedu zaključci o mogućem planiranju i uređenju lokaliteta za potrebe razvoja kulturnog vojnog turizma.

Ključne reči: Dunav, Marsilji, kartografija, geografija, prostorno planiranje, vojni turizam.

Abstract: The work "Danubius Pannonico-Mysicus" by Luigi Ferdinand Marsigli published in 1726., it presents complex synthesis of different knowledge about physical-geographical and cultural-historical sites and objects in the Danube Belt, including numerous graphic and cartographic depictions. The aim of this work is to analyze settlements, fortifications and ancient archaeological sites in Marsigli's work, and thus to reach conclusions on the possible planning and arrangement of sites and routes for development of cultural military tourism in the Danube Belt..

Keywords: Luiđi Ferdinando Marsigli, Danube, geography, spatial planning, military tourism.

TEORIJSKO-METODOLOŠKI UVOD

Luiđi Ferdinando Marsilji (Luigi Ferdinando Marsigli, 1659-1730), italijanski plemić u austrijskoj vojnoj službi, oko 18 godina vršio je sistematska multidisciplinarna proučavanja u srednjem Podunavlju, najviše kao prirodnjak, kartograf, arheolog, vojni stručnjak za fortifikacije i za demarkaciju granice (Gullino e Preti, 2008). Marsiljijeva izučavanja Dunava i dunavskog pojasa, bila su motivisana naučnim kao i vojnostrateškim i geopolitičkim imperijalnim motivima. Naime, u evropskim krugovima toga doba, smatralo se da sliv Dunava i rimska prošlost predstavljaju geografske i istorijske faktore iz kojih proizilazi smisao postojanja Svetog Rimskog carstva i navodno prirodno pravo Habzburške "dunavske monarhije" da vlada nad ovim geoprostorom (Grčić, M. i Grčić, Lj. 2019). Istraživao je sve što bi moglo biti značajno za saobraćajno "otvaranje" i osvajanje ovih prostora od strane Habzburške monarhije, sa akcentom na istraživanju geografske sredine i rimskog kulturnog nasleđa.

¹ Prof. dr Mirko Grčić, Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu.
E-mail: mirko.grcic@yahoo.com

Proučavanja podunavlja ferdinanda marsiljija početkom xviii veka kao dokumentaciona osnova za planiranje razvoja kulturnog vojnog turizma

Marsiljijevo vreme bilo je vreme "velikih geografskih atlasa". Sam Marsilji je preferirao eksperimentalni metod i kartografsko-grafički metod, ističući da treba proučavati „više očima nego ušima“, dakle neposrednim posmatranjem na terenu, merenjem i autopsijom (Stoye, J. 1994). Više od 250 rukopisnih karata opisanih i publikovanih kao ilustracije na CD-u može se naći u Marsiljijevoj zaostavštini koja se čuva u biblioteci *Universitaria Library* u Bolonji (Deak, A. 2006). Svoja dela i izveštaje često je ilustrovao tematskim kartama (Török, Z. 2006). Njegova ogromna erudicija i rukopisne karte, svakako su bili od koristi prilikom ratnih planova Eugena Savojskog, kao i prilikom utvrđivanja granice nakon Karlovačkog mira (1699). Rezultate svojih istraživanja je sabrao u šestotomnom delu pod nazivom *Danubius Pannonico-Mysicus*, koje je objavio 1726. godine. Marsilji je u tom delu proučio i prikazao Podunavlje multidisciplinarno, sloj po sloj, kao što danas prostorni planeri rade sektorske studije, kao preduslov za sintezni plan osvajanja i kontrole prostora.

Tom I opisuje glavne elemente prirodne sredine Dunava - reljef, rečnu mrežu. Time je doprineo da rečni put za "otvaranje" prema istoku dobije prednost u odnosu na suvozemni dijagonalni put Beograd - Sofija - Istanbul, koji je smatran kao pogodniji i bezbedniji;

Tom II sadrži podatke, crteže i karte rimskih spomenika, naselja i puteva u dunavskom pojasu u bivšim rimskim provincijama Panoniji i Meziji. Sam naslov "Danubius Pannonico-Mysicus" sugeriše da je to romanski kulturni prostor. U istraživanjima rimskih starina Marsilji se nije zadržavao samo na nalazima sa dunavskih obala (među kojima treba pomenuti Viminacium i ostatke Trajanovog mosta), nego se bavio i onima pronađenim uz sremske obale Save (poput Sirmiuma), ali i duboko u unutrašnjosti poluostrva – sve do Jagodine i Niša;

Tom III, posvećen mineralima i mineralnim vodama i rudarskim lokalitetima, sadrži 7 slika, 330 crteža minerala i 33 plana nalazišta. Na sinteznoj karti minerala prikazane su rudarske oblasti Bosne, istočne Srbije, Transilvanije i Karpata. Simbolima su označeni rudnici zlata, srebra, gvožđa, soli, žive i olova.

Tom IV opisuje ribe Dunava i životinje koje žive u vodi, ilustrovane na 33 slike. Nazivi riba su dati na latinskom, nemačkom, turskom, mađarskom i srpskom jeziku.

Tom V je o pticama čija su uobičajena staništa u močvarama i aluvijalnim ravnima Dunava. Ovaj tom sadrži 74 gravire različitih vrsta ptica.

Tom VI sadrži druge raznovrsne opservacije, sa 28 slika i 9 manjih gravira.

Evropska unija ima makroregionalnu strategiju za Dunavski region (Proroković, 2019). Projekat evropskog "Koridora VII" je važan za saobraćajno i turističko "otvaranje" srednjeg Podunavlja prema Evropi. Ministarstvo kulture Srbije pokrenulo je pilot-projekat "Tvrđave na Dunavu" 2009-2010, koji je nastavljen od 2010. godine kao razvojni projekat "Put kulture - Tvrđave na Dunavu". Prioriteti su tvrđave Petovaradin, Bač, Kalemegdan, Smederevo, Golubac, Ram, Fetislam. Kada se ima u vidu da se na dunavskoj trasi nalaze i objekti kulturnog nasleđa iz rimskog perioda - Sirmium, Singidunum, Viminacium, Trajanov most, Trajanova tabla, utvrđenje Dijana, i neolitski arheološki lokaliteti Lepenski Vir, Starčevo, Vinča, onda je jasno da dunavski pojas u Srbiji ima značajan potencijal za razvoj kulturnog militarnog turizma.

Cilj ovoga rada je da inicira šira istraživanja turističkih potencijala u oblasti kulturnog vojnog nasleđa i otvori diskusije na temu perspektiva naše zemlje kao atraktivne destinacije kulturnog militarnog turizma. Prvi i najvažniji uslov razvoja ove vrste turizma je da ima svoje specijalizovane istraživače i svoju fahovsku literaturu, baziranu na izvorima i rezultatima istraživanja, naučnoj ili kritičkoj interpretaciji činjenica i pojava. Pomenuta Marsiljijeva dela predstavljaju dragocen izvor za projektovanje razvoja te vrste turizma u dunavskom pojasu.

MARSILJIJEVO DELO KAO OSNOVA ZA PLANIRANJE RAZVOJA VOJNOG (MILITARNOG) TURIZMA

Kulturno militarno nasleđe podrazumeva resurse mesta, objekata, predmeta i događaja povezanih s vojskom i vojnim konfliktima, dostojne za valorizaciju i pogodne za zaštitu. Ono ima ogroman značaj u kontekstu razvoja turizma, a u kontekstu turističkog proizvoda vrši ulogu „turističkog magneta“. S obzirom na postojeću prevagu saznanjnih vrednosti militarnog turizma on se ubraja u celoj njegovoj raznovrsnosti u kulturni turizam. Glavne vrednosti (atrakcije) koje privlače turiste mogu biti (Jędrysiak, T., Mikos von Rohrscheidt, A. 2011):

- *raznovrsne odbrambene građevine* – fortifikacije (odbrambeni gradovi, zamkovi, tvrđave, fortovi, citadele, kule, bunker, skloništa, šančevi, odbrambeni zidovi, utvrđeni rejoni itd.), sačuvani u celini ili kao ruševine, obezbeđene i dostupne posetiocima ili još neuređene za posete; Odbrambeni objekti mogu biti u vidu *punkta* – npr. skloništa, kule, citadele; *linearni* – npr. fortifikacijski kompleksi, šančevi i *površinskog* karaktera (vojni poligoni, staze vojnih nastupanja).
- *polja bitaka* – mesta, gde su se odvijali važni istorijski događaji,
- *vojni muzeji* ili *muzeji koji raspolažu kolekcijama sa vojnom tematikom*, među njima skanseni vojne opreme i utvrđenja,
- *spomenici sećanja na istorijske događaje* (bitke, borbe, okršaji),
- *mesta povezana s važnim vojnim komandantima*,
- *martirološka mesta, grobovi i groblja palih vojnika*,
- „*militarni*“ *događaji*; proslave vojnih jedinica, izložbe sa vojnom tematikom, susreti ljubitelja vojske ili grupa za istorijske rekonstrukcije, insceniranja bitaka.

Istorijski objekti vojne namene uzimaju se u obzir u postupku planiranja kulturnog turizma (Kowalczyk, A., Derek, M. 2010). Najčešće forme materijalne baze organizacije kulturno-militarnog turizma su sledeće grupe materijalnih atrakcija:

- *tematske staze* sa vojnom (militarnom) tematikom, a takođe biografskom (ako se ona odnosi na osobe povezane s istorijom ratova i konflikata) i arhitektonskom (ako njihovu suštinu čine npr. zamkovi ili tvrđave) i sličnom tematikom;
- *multitematske regionalne staze* (ako s obzirom na militarni značaj regiona one imaju u značajnom obimu vezu s istorijsko-militarnom tematikom);
- *lokalne tematske turističke trase* u mestima koji su u neposrednoj uzajamnoj blizini;
- *trase razgledanja objekata* organizovane u samim vojnim objektima ili oko njih (uključujući i podzemne trase).

Podunavski pojas u Srbiji, zbog svog graničnog i prelaznog „panonsko-mezijskog“ položaja bio je vekovima „pozornica ratova“. Nema kutka u Evropi kao što je dunavski pojas u Srbiji, gde su se vekovima događale bitke i podizali fortifikacijski objekti. Zbog toga je ovaj geoprostor privlačan za ljubitelje militarnog turizma. Marsiljijeva dela „Danubius“ i „Vojno stanje Otomanske imperije“ sadrže mnoštvo crteža i planova različitih fortifikacijskih objekata, kula, tvrđava, šančeva, odbrambenih linija, vojnih uređaja i opreme, puteva i mostova, bojnih polja, koje ne možemo naći nigde drugde. Marsilji je to istraživao na terenu za vojno-strateške svrhe, a danas je to prava riznica objekata i eksponata za militarni turizam. Važna karakteristika odbrambene arhitekture u ovom pojasu jesu njene veze s prirodom (geonasleđem) i sa velikim gradovima. Skoro sve gradine, zamkovi, citadele podignute su u vezi s konfiguracijom terena, prilagođavajući se prirodnoj sredini (naboranosti reljefa, vijugavosti reka ili obalskih linija, razmeštaju inondacionih ravnih i rukavaca). S obzirom na unikalni sklop vrednosti prirodne i kulturne sredine u dunavskom pojasu, mogu se kombinovati različite vrste kulturnog turizma, gradskog turizma, geoturizma i ekoturizma.

RIMSKO KULTURNO VOJNO NASLEĐE - ŠANČEVI, MOSTOVI, KASTRUMI

Kada je u pitanju plansko uređenje vojnih objekata za militarni turizam, Marsiljijevo delo sadrži obilje podataka, crteža i karata o fortifikacijama i drugim vojnim objektima u podunavskom pojasu od rimskog doba do Požarevačkog mira 1718. godine. Srpski deo podunavskog poja- sa je posebno interesantan za ovu vrstu turizma iz razloga što su se tu ukrštala dva linearna sistema utvrđenja, puteva i gradova iz rimskog doba: Via Militaris (vojni put) i Limes - vojna granica duž obale Dunava. Sama reka Dunav, rečno korito i osobenosti reljefa, pristupačnost dunavskih obala, prohodnost širokih zamočvarenih aluvijalnih ravni sa leve strane ove reke, pritoke (posebno Tisa) - sve je to Marsilji inventarisao i registrovao na kartama. S tim u vezi, svaki od rimskih lokaliteta u ovoj oblasti - bilo da se radi o utvrđenju, mostu ili kakvoj drugoj građevini - bivao je ubeležen na mapi, opisan, a zatim i predstavljen panoramama i tlocrti- ma (Sl. 2). Pojedinih spomenicima, poput Trajanovog mosta, posvećena je naročita pažnja (Mihajlović V., 2018). Marsilji je tako sačuvao od zaborava ostatke rimskih puteva, utvrđenja, gradova, mostova i drugih vojnih objekata, koji danas mogu biti planski valorizovani, prezentov- ani i revitalizovani za sasvim drugu namenu - kao objekti za „doživljaj istorije“. S tim u vezi, naslov „Krstarenje Dunavom sa Luidžijem Marsilijem“ (Mrgić, J. 2011), može poslužiti kao ideja za plansko uređenje istoimene turističke maršrute. Turistički privlačan, i takođe istorijski zani- mljiv bi bio skansenski muzej rimske arhitekture na otvorenom, tematski park i slično. Srbija raspolaže bogatim i raznovrsnim resursima rimskog kulturnog nasleđa, koji čekaju skansensku obnovu. Za sada su među prioritetima Viminacium, Sirmium, Singidunum, Margus, Naisus, a u perspektivi u saradnji sa Rmunijom rekonstrukcija Trajanovog mosta za pešake.

SREDNJOVEKOVNA NASELJA, UTVRĐENJA, ZAMKOVI I KULE

Marsilji je kartografski i tabelarno prikazao naselja na obalama Dunava. Neka manja naselja je prikazao samo toponimom ili toponimom i vinjetom na kojoj dominira crkva, gradove vedutom ili planom tvrđave: Erdut (Erdöt), Belegiš (Bellekis), Zemun (Zemlin), Beograd (Belgrad) na desnoj obali i Apatin (Apatin), Pančevo (Pancsova), Kovin (Csovina) Nazivi naselja su germani- zovani ali imaju slovenski koren tako da se prepoznaju: Baranja, naselje Mohač, Darda, reka Ka- rašica, Petervaradein (Petrovaradin), na desnoj obali Dunava, kao i Monaštor, Sentova (Sonta), Futok (Futog), na levoj obali reke. Predstavljeni su i izabrani nazivi regija (Baranja, Panonija), većih naselja, kastela, manastira, rimskih utvrđenja i antičkih lokaliteta. Čerević (Zerevitz), Ba- noštor (Banostra) i Futog (Futak) ukazuju na istovetnost sa današnjom srpskom etimologijom ovih toponima na obali Dunava (Jovanović, V., 2016).

Tvrđave svih tipova i starosti, čine važnu grupu vojnih spomenika u podunavskom pojasu u Srbiji. U njihovom slučaju proces stvaranja turističkih proizvoda čini se posebno komplikovan kako povodom stanja u kojem se nalazi značajan deo tih objekata, tako i komplikovanih odnosa njihove svojine (vlasništva), kao i potreba saradnje mnogih subjekata u stvaranju eventualnih turističkih proizvoda. Možemo zapaziti produbljevanje „specijalizacije“ pojedinih objekata u kon- kretnim oblicima turizma, namenjenim njihovim ljubiteljima, te se postavlja dilema šta ponuditi u njima: „po nešto za svakoga“ ili „što više samo za ljubitelje?“. Najčešće izabrani „profili“ turističkih proizvoda u toj grupi objekata su „zamak-muzej“ s bogatim spektrom izložbi, „za- mak-hotel“ s raznovrsnom ponudom boravka, uključujući pakete i usluga i rekreacije, „zamak - mesto žive istorije“ s akcentom na brojne tematske događaje i mikrodogađaje, uključujući i militarne, objekti mešovitog tipa - s više vrsta ponude ili bez specijalizovanog profila proizvoda. U slučaju izabranih profila moguća je kooperacija u pogledu kvaliteta i atraktivnosti turističke ponude (Jędrysiak, T., Mikos von Rohrscheidt, A. 2011).

U fortifikacijskim objektima - ne samo rimskim kao što je Viminacium, ili srednjovekovnim kao što je Smederevo, nego takođe novijim i modernijim kao što su tvrđave Kalemegdan, Petrova-

radin, Golubac i druge – sadržane su kulturno-istorijske i pejzažno-prostorne vrednosti nadregionalnog ranga, pogodne za valorizaciju i društveno korišćenje. Marsilji je dao dovoljno podataka i crteža da se može organizovati *podunavska staza militarnog turizma*, gde bi posetioци mogli videti polja velikih i često odsudnih bitaka u XVII-XVIII veku, na primer kod Sente, Petrovaradina, Slankamena, Beograda, Grocke, zatim mnogo jedinstvenih i pionirskih fortifikacijskih dela vojne inženjerije. Najviše pažnje Marsilji je posvetio impozantnoj tvrđavi u Petrovaradinu, koja je građena po nacrtima poznatog arhitekta Vobana (Waubana). U sastav trase mogu se uvrstiti i muzejske postavke na mestima gde su potpisivani mirovni sporazumi, na primer u Sremskim Karlovcima, Požarevcu, Beogradu.

ZAKLJUČAK

U strateškim planovima i projektima sadržaja koji će biti uključeni u turističku ponudu u zoni dunavskog pojasa, nezaobilazna su kompleksna proučavanja koja je započeo Luidi Ferdinando Marsilji početkom XVIII veka, pogotovo za jednu specifičnu vrstu turizma kao što je vojni (militarni) turizam. Stare fortifikacije se često posmatraju u strateškim i programskim dokumentima lokalnih samouprava kao važan element kulturnog i prirodnog pejzaža kao i potencijalni turistički proizvod sa velikom atraktivnošću. Razvoj militarnog turizma zahteva **saradnju, uzajamne konsultacije i koordinaciju delovanja svih subjekata zainteresovanih za turističku valorizaciju militarnih objekata**, kako stručnjaka tako i vlasnika objekta (najčešće lokalne samouprave). U Strategiji razvoja turizma Srbije od 2016 - 2025, kao jedan od savremenih trendova u motivima (očekivanjima) turista istaknute su kulturne atrakcije kao što su spomenici kulture, vojni memorijali i mesta stradanja, područja zaštićenih kulturnih celina, spomenici graditeljstva, fortifikacije, bojišta, stratišta, čije uređenje i zaštita može biti predmet "kulturnog potprojekta" u okviru projekta transnacionalne saradnje (*Strategija*, str. 22).

Lokalna samouprava može mnogo uraditi na realizaciji plana revitalizacije istorijskih vojnih objekata na teritoriji svoje nadležnosti. Prvi korak je da lokalne vlasti kao i turističke organizacije primećuju u istorijskim militarnim resursima na svojim terenima potencijalne turističke ciljeve, okružuju ih brigom, preduzimaju njihovu konzervaciju (ili čak delimičnu rekonstrukciju), organizuju u njima priredbe, označavaju ih na turističkim mapama i putokazima, i popularizuju ih u okvirima promotivnih akcija. Potencijalni posetioци su često zainteresovani za dodatni informacioni materijal u vidu mapa, planova, fotografija i drugih vrsta suvenira, gde takođe može biti inspirativno Marsiljijevo delo.

IZVORI

Marsigli, Luigi Ferdinando (1726). *Danubius Pannonico-Mysicus: Observationibus Geographicis, Astronomicis, Hydrographicis, Historicis, Physicis Perillustrar et in Sex Tomos Digestus*. Tomus Primus. Hagae: P. Gosse – R.C. Alberts – P. de Hondt.

Marsigli, Luigi Ferdinando (1732). *Stato Militare Dell'Imperio Ottomanno, Incremento e Decremento Del Medesimo*. Haya: Pietro Gosse.

LITERATURA

Deak, A. A. (2004). *Discovery of the Danube*. Ministry of Environ. and Water Manag. Budapest.

Deak, A. A. (2006). *Maps from under the shadow of the crescent moon*. Ezstergom. (The manuscript maps of Marsigli and Muller with 250 images on a CD). Duna Museum.

Proučavanja podunavlja ferdinanda marsiljija početkom xviii veka kao dokumentaciona osnova za planiranje razvoja kulturnog vojnog turizma

Grčić, M., Grčić, Lj. (2019). *Srbija i Balkan na starim geografskim kartama evropskih karotgrafa od II do XIX veka*. Geografski fakultet, Beograd.

Gullino, Giuseppe and Cesare Pretti (2008). Marsili, Luigi Ferdinando. *Dizionario Biografico Degli Italiani*. http://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-ferdinando-marsili_%28Dizionario-Biografico%29

Jędrysiak, T., Mikos von Rohrscheidt, A. (2011). *Militarna turystyka kulturowa*. PWE, Warszawa.

Јовановић, В. (2016). Марсиљијева картографија Дунава од Бездана до Београда. *Дунавом од Бездана до Београда*. Балканолошки институт САНУ. Београд. с. 203-2016.

Kowalczyk, A., Derek, M. (2010). *Zagospodarowanie turystyczne*, PWN, Warszawa.

Mihajlović, V. V. (2018). *Na granicama Balkana - L. F. Marsilji i rimska baština (1683-1701)*. Balkanološki institut SANU, posebna izdanja 138, Beograd.

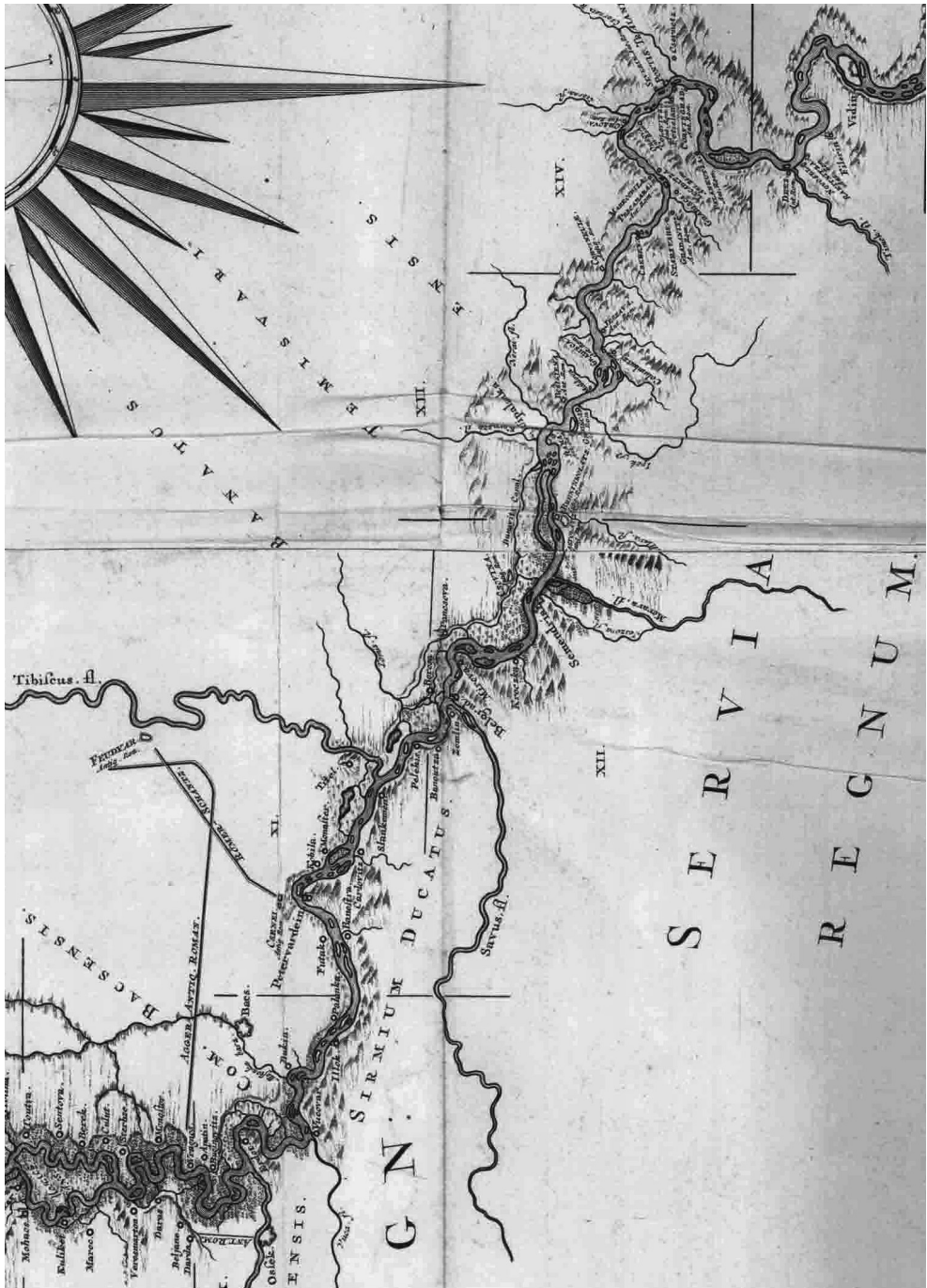
Mrgić, J. (2011). Criss-crossing the Danube with Marsigli. *Београдски историјски гласник II, Belgrade Historical Review II*, pp. 165-176.

Proroković, D. (2019). Makroregionalna strategija EU za Dunavski region i inicijative „16+1“: studija slučaja Srbije. Cvetković V. (ed.): *Pojas i put: realnost i očekivanja : Iskustvo Srbije*. Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, 179-191. Doi.org/10.18485/fb_pip_rio.2019.ch11

Stoye, J. (1994). Marsigli's Europe, 1680-1730: *The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso*. New Haven: Yale University Press,

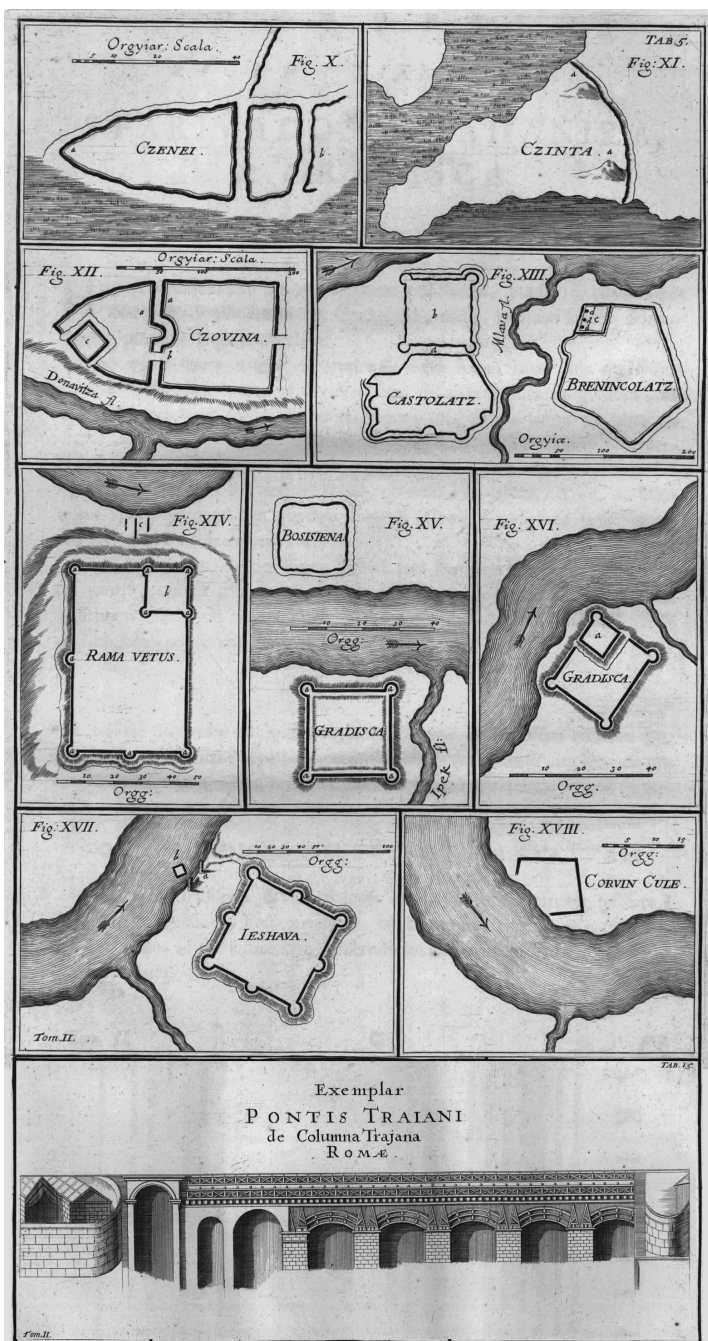
Стратегија развоја туризма Републике Србије за период 2016. – 2025. Влада РС, Министарство туризма, трговине и телеком. <https://mtt.gov.rs/download/3/strategija.pdf>

Török, Z. (2006). Luigi Ferdinando Marsigli (1658-1730) and early thematic mapping in the history of cartography. *Studia Cartologica 13*, pp. 403-412. http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/sc/sc13/52zsolt_torok.pdf

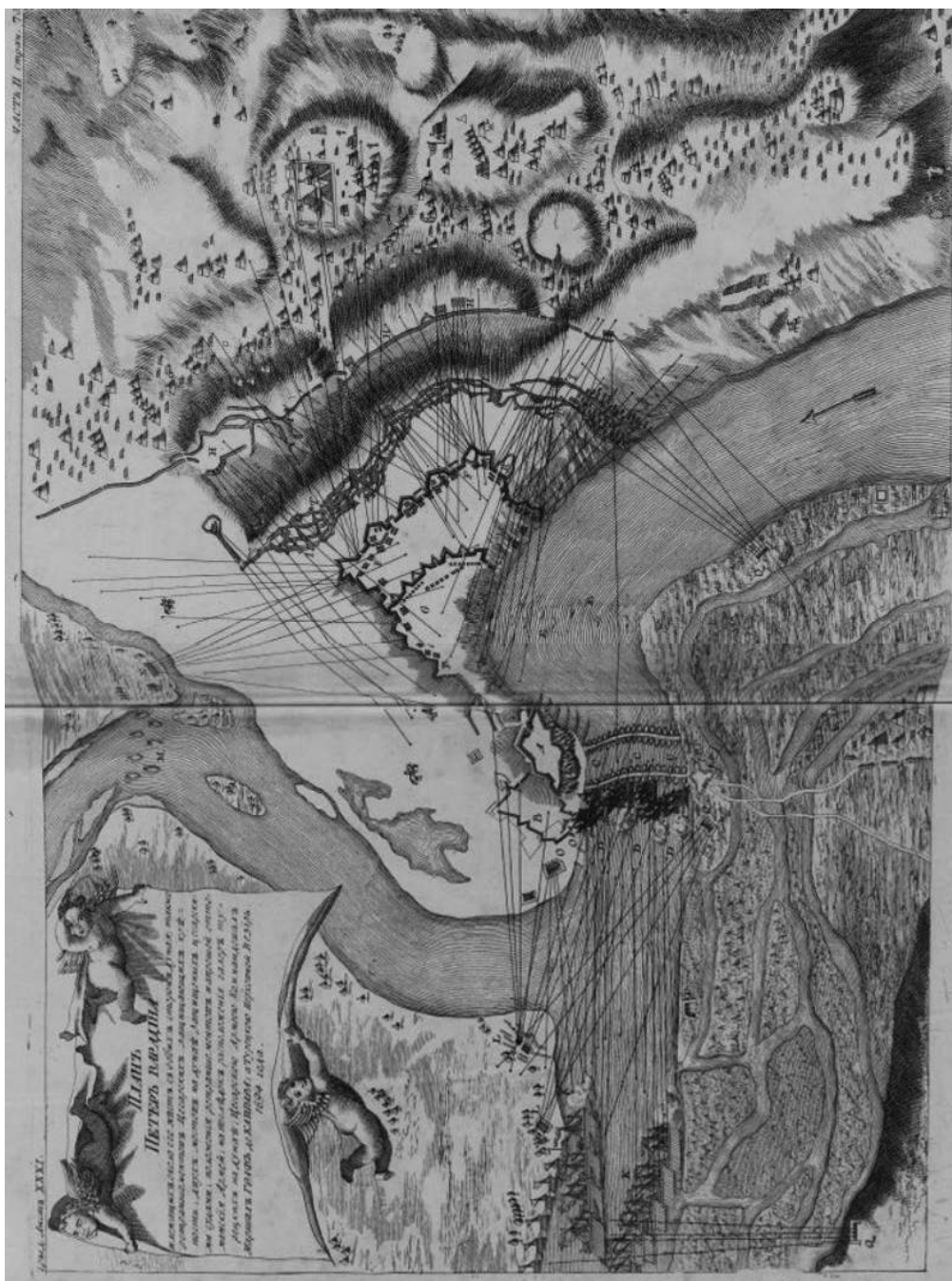

Sl. 1. - Dunavski pojas u Srbiji (Marsigli: Danubius Pannonico Mysicus, T. I).

**Proučavanja podunavlja ferdinanda marsiljija početkom xviii veka kao dokumentaci-
ona osnova za planiranje razvoja kulturnog vojnog turizma**

Slika 2. - Marsilji, tlocrta utvrđenja i nacrt Trajanovog mosta
(Marsigli: Danubius Pannonico-Mysicus, T. II, 1726)

Sl. 3. - Panoramski prikaz bitke kod Petrovaradina 1694.
(Marsigli: Stato Militare Dell'Imperio Ottomanno, 1732).